

Giovanni Claudio Bottini, *Lettera di Giacomo. Nuova versione, introduzione e commento* [I libri biblici, Nuovo Testamento 17], Paoline, Milano 2014, ss. 1-438.

Komentarz do Listu Jakuba ojca profesora Bottiniego – zasłużonego byłego rektora Studium Biblicum Franciscanum w Jerozolimie – to z pewnością dzieło podsumowujące zgłębianie treści i przesłania pierwszego listu katolickiego. Na twórczość naukową G. C. Bottiniego poświęconą temu listowi składa się bowiem seria artykułów, w większości opublikowanych na łamach „Liber Annuus” oraz książka *Giacomo e la sua lettera*, która ukazała się w roku 2000 nakładem Franciscan Printing Press w Jerozolimie. O ile jednak tę ostatnią, jakkolwiek obszerną książkę, należy potraktować jako szczegółowy wstęp do Listu Jakuba, to omawiana w tej recenzji publikacja rości sobie prawo do bycia komentarzem w pełnym tego sformułowania znaczeniu. Przeto, mieszcząc się w tej właśnie konwencji, jest ona podzielona na trzy zasadnicze części: *Sekcję wstępną (Sezione introduttiva)*, *Przekład i komentarz (Traduzione e commento)* oraz *Przesłanie teologiczne (Il messaggio teologico)*. Ponadto, autor zamieścił w książce omówienie terminów biblijnych oraz cenne, obszerne omówienie bibliografii. Znalazły się w niej też indeksy: autorski, cytatów biblijnych i pozabiblijnych oraz filologiczny.

W pierwszej części publikacji G. C. Bottini kreśli profil historyczno-literacki Listu Jakuba, podkreślając na początku jego znaczenie historyczne, teologiczne, jak również liturgiczne. Jak podkreśla autor, pierwszy z listów powszechnych był znany w pierwszych wiekach, ale też wzbudzał liczne kontrowersje, co znalazło wyraz w niektórych opiniach ojców Kościoła, a M. Luter ze względu na uboższą od Pawłowej argumentację teologiczną uznał, iż jest on „słomianym listem”. Jednak List Jakuba, jak stwierdza Bottini, posiada dość liczne i bogate odniesienia doktrynalne, uwidocznione w niektórych charakterystycznych sformułowaniach (m.in. *ho patēr tōn phōtōn, kyrion kai patera, polysplangchnos kai oiktirmōn*), a o jego znaczeniu w życiu chrześcijan świadczy wyszczególnione przez autora publikacji użycie fragmentów Jk w liturgii Kościoła. W tej części publikacji G. C. Bottini wydobywa też na światło dzienne liczne powiązania intertekstualne Listu Jakuba z księgami ST, z literaturą późnego judaizmu, z księgami NT, jak również z refleksją ojców Kościoła. Jednak z racji na charakter wprowadzający tej wypowiedzi autor nie wyciąga tutaj żadnych wniosków, lecz odsyła do obszerniejszej publikacji L. T. Johnsona. Pochylając się nad profilem historycznym Listu Jakuba, Bottini przedstawia na samym początku tradycyjne opinie dotyczące jego autorstwa (Jakub – brat Pański, Jakub Mniejszy, pseudonim), by poprzez kwestie datacji dojść do wyważonego wniosku, że *L'autore dello scritto è forse un 'maestro', ma non nel senso professionale o ufficiale del termine* (s. 29). Punktem wyjścia przy tworzeniu komentarza jest struktura tekstu danej księgi. Autor komentarza stwierdza, iż trudno jest dostrzec w Liście Jakuba jakiś precyzyjny plan literacki, przeto proponuje rozwiązanie polegające na odniesieniu się do analizy wypowiedzi (*l'analisi del discorso*) i poszczególnych jej sekwencji, by dojść do podziału na piętnaście jednostek literackich o różnej objętości.

Po krótkim omówieniu samego tekstu Jk w jego rękopisach oraz odpisach, które dotarły do naszych czasów oraz pochyleniu się nad językiem oraz stylem, Bottini próbuje określić temat przewodni oraz cel, jaki przyświecał autorowi listu przy jego kompozycji. Zadanie to nie jest wcale łatwe, bowiem argumentacja Listu Jakuba jest wielowątkowa. Autor książki wychodzi od różnic formalnych oraz motywów tematycznych wyodrębnionych wcześniej przez M. Dibeliusa w jego komentarzu do listu, by stwierdzić, że tematem dominującym jest zgodność pomiędzy tym, co się mówi i czyni, jednak temat ten jest ściśle podporządkowany wezwaniu, które wybrzmiewa w Jk 1,21, by przyjąć „zaszczeplone w was słowo”. Nie oznacza to, jak dowodzi Bottini, że List Jakuba ogranicza się do jednego tematu, lecz raczej, iż osadza on argumentację tego pisma NT na fundamencie starożytnego

toposu podkreślającego zależność pomiędzy „słowem i czynem”. Wskazuje na to zarówno tematyka poszczególnych mikrojednostek literackich, jak i użyta terminologia, a w szczególności termin *dypsychia* (chwiejność/rozdarcie serca), który denuncjuje inkoherencję w postępowaniu człowieka. G. C. Bottini wnioskuje, że w tę logikę argumentacyjną starożytnego toposu wpisują się również poszczególne antytezy, które w sposób obrazowy oddają ową chwiejność człowieka w konkretnych przypadkach życia i postępowania. W taki sposób autor książki nawiązuje do hipotezy, którą wcześniej postawił E. Baasland, że Jakub posłużył się biblijnym tematem „dwóch dróg”, by spowodować, iżby ci, którzy porzucili właściwą drogę, zechcieli powrócić na nią i przyjąć „zaszczepione słowo”, „słowo prawdy”. Temu, kto pochyla się nad Listem Jakuba i zna literaturę przedmiotu nie trudno będzie zauważyć, że Bottini w I części komentarza poświęconej introdukcji w dużej rozciągłości zaczerpnął z poprzedniej swojej publikacji, uzupełniając co najwyżej niektóre swoje wcześniejsze wypowiedzi, albo też ograniczając je do niezbędnej informacji (tak jest m. in. w przypadku powiązań intertekstualnych).

Na tak zarysowanym tle struktury i tematyki, G. C. Bottini w II części książki dokonuje przekładu oraz wyjaśnienia poszczególnych wersów Listu Jakuba. Wartością samą w sobie jest nowe tłumaczenie oryginału greckiego tego listu. I chociaż czytelnik władający językiem włoskim w ostatnim dziesięcioleciu mógł się zapoznać z wieloma „nowymi wersjami” tego listu, to przekład autora komentarza uwzględnia niektóre niuansy wcześniej nie wyrażone, a oddające lepiej formy i złożenia greckie, które pojawiają się w tekście oryginalnym. Do tych należą m.in.: oddanie imiesłowu *makrothymōn* przez *pazientando* (Jk 5,7), tłumaczenie terminu *peirasmōs* przez *prova* – doświadczenie (Jk 1,2.12), a nie *tentazione* – pokusa. Sam komentarz odnosi się do piętnastu, wcześniej wyartykułowanych, sekcji tematycznych i w każdej z nich składa się nań charakterystyka literacka, przedstawienie mikrostruktury oraz elucydacja filologiczno-egzegetyczna. Ta ostatnia jest przeprowadzona z wielką starannością. Autor komentarza wyjaśnia poszczególne terminy i zwroty, nie tylko sięgając do ich znaczenia leksykalnego, lecz również umieszczając je w szerokim kontekście ksiąg ST i NT. W ten sposób udaje mu się opisowo przedstawić powiązania intertekstualne, zbieżność, bądź też źródła niektórych tradycji. Najbardziej ewidentnym przykładem w tym względzie jest odniesienie egzegetyczne do Jk 2,14-26, gdzie podjęty jest temat usprawiedliwienia, tak mocno zakorzeniony w tradycji ST, omawiany także przez św. Pawła. By wyciągnąć właściwe wnioski, prof. Bottini stara się wyjaśnić szczegółowo znaczące terminy, użyte w argumentacji listu. Przeto sięga on również do źródeł hebrajskich i zauważa m.in., że zachęta *hypagete en eirēnē* (Jk 2,16) jest dezywatem hebrajskiego *lekū leshalōm*. Z kolei, omawiając temat wiary (w tym wiary Abrahama): 1) umieszcza ten temat w kontekście wyznawania wiary w Jedynego Boga, które wybrzmiewa w Pwt 6,4; 2) odkrywa, iż niektóre wyrażenia (*o anthrope kene*) świadczą o użyciu w argumentacji stylu diatryby; 3) znajduje w figurach stylistycznych, takich jak: inkluzja (2,20//2,24), chiasm *abb'a'(2,20/2,21/2,23/2,24)*, paralelizm (2,24: *ex ergōn dikaioutai* – 2,21a: *ex ergōn edikaiōthē*), powiązania, które miały za cel *portare avanti l'argomento*, ale też *esprimere una speciale relazione o contrasto tra elementi chiave: fare/ascoltare + specchio; fede/opere + Abramo; opere della sapienza dall'alto/opere della sapienza terrena + uomo sapiente* (s. 134). Cała starannie przeprowadzona analiza tekstu służy w tym przypadku również zestawieniu argumentacji dwóch autorów biblijnych Jakuba i Apostoła Pawła (Ga i Rz) w kwestii usprawiedliwienia. Konkluzja, jaka pojawia się po omówieniu Jk 2,26, jest wyważona i nie idzie w kierunku uznania konfliktu zachodzącego pomiędzy dwoma autorami listów NT: *Il principio della coerenza tra il dire e fare, dominante nel discorso parenetico di Giacomo, sfocia qui nella dimostrazione che fede e opere sono vitalmente inseparabili e che una fede non mostrata nelle opere è morta'* (s. 141). Cennym uzupełnieniem części analitycznej komentarza, umieszczonym w książce jako swoiste *post scriptum* jest *Leksykon biblijno-teologiczne* (s. 295-306), w którym zostały objaśnione najczęściej zastosowane kluczowe terminy i złożenia słowne.

Jakkolwiek trafne jest spostrzeżenie każdego czytelnika Listu Jakuba o jego różnorodnej tematyce, to można uznać, iż założenie poczynione w części introdukcyjnej omawianej tutaj publikacji o tym, że autor tego pisma NT posłużył się w jego kompozycji biblijnym tematem „dwóch dróg”, znajduje potwierdzenie w analizie dokonanej przez Bottiniego. W wielu miejscach o typowym parenetycznym wydźwięku – jak stwierdza autor publikacji – pojawia się ten motyw, który tworzy osnowę

o wielowątkowym wydźwięku (por. s. 154-159, 182-183, 212). Szkoda, że nie poświęcono mu kilku stron w części trzeciej książki, dedykowanej przesłaniu teologicznemu Listu Jakuba, chociaż – jak się wydaje – zostało to uczynione świadomie (s. 247).

G. C. Bottini tę ostatnią część rozpoczyna od syntetycznego przedstawienia najważniejszych pryncypiów teologicznych, zawartych w pierwszym liście powszechnym. Należą do nich według autora książki prawdy o tym, że: 1) Pokusa bierze się z pożądliwości, a nie pochodzi od Boga; 2) Wiara bez uczynków nie jest w stanie zbawić; 3) Sąd będzie się odbywał według prawa wolności; 4) Sam Bóg jest ustawodawcą i Sędzią. Prof. Bottini kreśli następnie obraz przesłania moralnego Listu Jakuba, by przejść do sekcji zatytułowanych kolejno: *La Lettera di Giacomo nella teologia delle origini* oraz *La Lettera di Giacomo nella storia dell'interpretazione*, które zdają się pobrzmiwać raczej echem części wstępnej książki niż efektownym zwieńczeniem symfonii dociekań filologicznych i literackich.

Ostatnia opinia nie przesądza oczywiście o wartości całego komentarza, który przez samego Bottiniego jest pozycjonowany pośród podobnych publikacji, które do czasu ukazania się jego książki ujrzały światło dzienne. Zanim bowiem zgłębiający treść Listu Jakuba przejdzie do obszernego zestawienia bibliografii, natrafia na cenny *appendix*, którym jest *Bibliografia ragionata*. W §5, poświęconym właśnie komentarzom, Bottini przedstawia je pokrótce w porządku chronologicznym, dając pierwszeństwo tym klasycznym: Dibeliusa i Schlattera, a dochodząc do najnowszych, które ukazały się już w XXI wieku, stwierdza, iż: „by prawidłowo prowadzić pracę naukową, trzeba sięgnąć do wielkich komentarzy w innych językach, aby w ten sposób dobrze ująć problemy i zaproponować odpowiednie rozwiązania” (s. 313). Temu z pewnością może służyć również komentarz G. C. Bottiniego, pieczołowicie przygotowywany podczas lat jego pracy naukowo-dydaktycznej.

ks. Dariusz Sztuk SDB, WT UKSW